

Н.Р. ЯНІЦЬКА
(Львів)

МІКРОТОПОНІМИ, МОТИВОВАНІ РЕЛІГІЙНОЮ ЛЕКСИКОЮ, ЯК ЕЛЕМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

УДК 811.161.2'373.21

Яніцька Н.Р. Мікротопоніми, мотивовані релігійною лексикою, як елемент мовної картини світу; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено розгляду мікротопонімів, мотивованих релігійною лексикою. Проаналізовано специфіку структури та семантичні особливості мікротопонімів як фрагмента мовної дійсності. Наголошується на необхідності аналізу мікротопонімії в антропологічному вимірі.

Ключові слова: мікротопонім, мовна картина світу, релігійна лексика.

Resume. The article is devoted to study of the microtoponyms motivated by religious vocabulary. Specification of the structure and semantic peculiarities of the microtoponyms as a fragment of language reality are analysed here. The emphasis is made on the necessity of analysis of microtoponyms in anthropological aspect.

Key words: microtoponym, linguistic picture of the world, religious vocabulary.

Різноманітність людських мов свідчить про багатство реального світу, що збуджує мисленнєву й мовну фантазію того чи іншого народу, яка відображається у концептуальній та мовній картинах світу. Але всі мови є найважливішими засобами спілкування народів і репрезентують той самий реальний світ, хоч і по-різному. Тому, крім специфічних рис, усім мовам світу властиві також спільні ознаки – універсалії. Такою мовною та культурною універсалією є існування мікротопонімного простору. Це пов'язано з універсальністю людських потреб: людина окреслює фізичний простір, який входить до її життєвої зони, є важливим (чи домінантним) для неї та її повсякденної діяльності, та надає йому власне ім'я. Однак, будучи універсальними мовними знаками, мікротопоніми характеризуються унікальністю семантичного наповнення у кожній окремій мові. Інтерлінгвістичним є лише сам факт існування мікротопонімії (тобто те, що індивідуальні назви дрібних природних чи рукотворних об'єктів та частин макрооб'єктів [9, с. 48], є у кожній мові). Однак внутрішня форма мікротопонімів має не просто інтралінгвістичний характер, а навіть інтра регіональний [5, с. 19-20]. Адже мікротопоназви, як і загалом власні географічні назви, є високоінфор-мативними елементами категорії пропріальності, у плані змісту

яких відображено як загальнонаціональні етнічні риси, так і регіональні, відбито духовність та досвід носіїв національної мови, його етнічні характеристики, принципи та норми поведінки, аксіологічну систему, процеси логічного, чуттєвого, естетичного сприйняття світу і т. д.

Цікаві з цього погляду мікротопоназви, твірними основами яких є релігійні лексеми (теоніми, церковно-обрядова термінологія і т. д.). Семантичне поле таких географічних назв є складним комплексом понять, не лише лінгвістично, але й культурно значущих. Мікротопоніми, мотивувальною базою яких є релігійна лексика, фіксуємо у кожному населеному пункті, адже їхні твірні основи позначають такі явища та реалії, без яких не може обійтися жодне українське село. Ці оніми як елементи лексичної системи мови, що безпосередньо пов'язані з навколишньою дійсністю, її фрагментуванням, з виділенням окремих об'єктів чи їх специфічних рис, на яких акцентовано увагу носіїв мови, відіграють особливу роль у мовній картині світу. Яскравим свідченням цього є мікротопоніми, мотивувальною базою яких є релігійна лексика, засвідчені у центральних та східних районах Львівщини.

Однією з найпоширеніших твірних основ у системі української мікротопонімії загалом та мікротопонімії Львівщини зокрема є лексема *хрест*. Слово **krьstь*, що первісно означало “Христос”, походить від давньовірхньонімецьких лексем *krist*, *christ*. Ймовірно, пізніше з'явилося значення “розп'яття” (лат. *crucifixus*), з якого виникло значення “хрест” [10, Т.ІІ, с. 374]. В українську мову лексема *хрест* запозичена за посередництвом церковнослов'янської мови [10, Т.ІІ, с. 374] із таким значенням: “предмет і символ культу християнської релігії, який являє собою стрижень з однією або кількома поперечками у верхній половині” [2, с. 1352]. Частотність вживання лексеми *хрест* в українському мікротопонімному просторі свідчить про те, що хрест як реалія об'єктивної дійсності стає пріоритетним у процесі вибірковості номінації того чи іншого географічного об'єкта. Нагадаємо, що хрест як знаряддя спасіння світу Ісусом Христом є одним із основних символів християнства [13, с. 833]. Символ хреста в Україні споконвіків займає особливе місце. Хрест часто ставав не тільки релігійним символом зв'язку неба й землі, але й національним, політичним символом, знаком самоідентифікації українського народу. В Україні хрест встановлювали як оберіг від різних пошестей (с. Пісочна, Мик.) або в пам'ять про якусь важливу для історії та громади села подію (с. Підгайчики, Зол.), а територія біля хреста є місцем для відправи богослужінь у певні святкові дні, наприклад, під час Зелених свят (с. Підгайчики, Зол.). Отож, будучи суттєвим для структури культури фрагментом, хрест стає важливим (чи в

деяких випадках домінантним) ще й для просторової орієнтації на тій чи іншій місцевості, ому вербалізується у мові не лише як елемент категорії апелятивності, але й як пропріальна одиниця.

Більшість мікротопонімів, мотивувальною базою яких є лексема *хрест*, належать до так званих назв-орієнтирів, тобто є прийменниковими словоформами та вказують на місце розташування одного об'єкта стосовно іншого, наприклад, *Кóло Хрестá* (с. Пісочна, Мик.; с. Сокільники, Пуст.; с. Коросно, Пер.; с. Шоломиничі, Гор.; с. Чемеринці, Пер.; с. Монастирок, Зол.), *Біля Хрестá* (с. Верхня Білка, Пуст.; с. Родатичі, Гор.; с. Братківці, Стр.; с. Крупсько, Мик.; с. Сокільники, Пуст.; с. Підбірці, Пуст.), *За Хрестóм* (с. Родатичі, Гор.). Названі мікротопоніми у різних населених пунктах іменують поля (частини піль), дороги, долини, автозупинки та вказують на місце їх розташування щодо іншого важливого для сільської громади об'єкта – хреста. Група прийменникових конструкцій містить і трикомпонентні структури, що складаються з прийменника та загальної (чи власної) назви, яка є двослівною, наприклад, *Кóло Чóрного Хрестá* (с. Грімно, Гор.), *Кóло Деревя'ного Хрестá* (с. Підгайчики, Зол.) – мікротопоназви, які іменують сінокіс та пасовисько відповідно. Однак такі оніми є менш продуктивними, аніж двокомпонентні конструкції. Порівняно невисоким є також відсоток мікротопонімів, утворених лексико-семантичним способом. Так, мікротопонім *Хрестóва Ву́лиця* (с. Голешів, Жид.) утворено внаслідок онімізації (топонімізації) апелятива *хрестовий* (“стосується до хреста” [2, с. 1352]) та назви географічного об'єкта. Жителі села розповідають, що вулицю називають *Хрестóвою*, бо на ній було закопано хрест. Цікавим є мікротопонім *Хрэ́ста*, який позначає заболочену місцевість, що поросла травою, бур'янами (с. Ладанці, Пер.). Він також, ймовірно, походить від лексеми *хрест*. Можливо, ця назва утворена безафікським способом від слова *хрестатий*, що має таку семантику: “який нагадує або має форму хреста” [2, с. 1352]. Таким чином, серед названих мікротопонімів можемо виділити одиниці, які утворені безпосередньо за допомогою лексеми *хрест*, що номінує факт об'єктивної дійсності, та такі, що мотивовані цією лексемою умовно, тобто мікротопоназви іменують географічний простір, в якому хрест не є фрагментом реальності (*Хрэ́ста*) або був ним лише на певному діахронному зрізі (*Хрестóва Ву́лиця*).

Ще однією поширеною твірною основою в системі української мікротопонімії є лексема *церква*, що походить із давньогрецького *khrіakon* та позначає будівлю, в якій відбувається християнське богослужіння [2, с. 1361] (це стосується передусім православної та греко-католицької гілок християнства). Саме лексична одиниця *церква* є ядром лексико-семантичної

групи “назви релігійних споруд та їх частин” і належить до найбільш чисельної мікрогрупи “назви православних релігійних споруд” [8]. Часте вживання її як мотивувальної бази для творення мікротопонімів свідчить про важливість церкви у житті сільської громади. І якщо церква є ядром системи, яка зберігає та передає сакральну культуру, то мікротопонімія із твірною основою *церква* є одним із численних фрагментів вербального вираження цієї системи та, як наслідок, свідченням надання церкві важливої функції просторового орієнтира.

Серед мікротопонімів, мотивованих лексемою *церква*, поширеними є двослівні структури, першими компонентами яких виступають атрибути, що протиставляються між собою: *Нова Церква Покрови* – *Стара Церква Покрови* (с. Підгайчики, Зол.), *Нова Церква* – *Стара Церква* (с. Лоні, Пер.), *Верхня Церква* – *Нижня Церква* (сміт Щирець, Пуст.). Д. Бучко зазначає, що атрибути виникають при ойконімах (у нашому випадку при мікротопонімах), щоб розрізнити їх за часом виникнення (старий – новий), способом розташування одного об’єкта стосовно іншого (верхній – нижній) і т. д. [1, с. 17]. Отож “поява та семантичне наповнення атрибутів практично завжди були зумовлені екстралінгвальними факторами” [1, с. 16].

Поширеними є також мікротопоназви-орієнтири, мотивовані словом *церква*. Наприклад, *Біля Церкви* (с. Братківці, Стр.; с. Верхня Білка, Пуст.; с. Крупсько, Мик.), *Коло Церкви* (с. Кологори, Жид.; с. Городищенське, Жид.; с. Грімне, Гор.; с. Зозулі, Зол.; с. Коросно, Пер.; с. Лоні, Пер.; с. Бродки, Мик.; с. Велика Горожанна, Мик.; с. Раделичі, Мик.; с. Чемеринці, Пер.; с. Куровичі, Зол.; с. Шоломиничі, Гор.; с. Монастирок, Зол.), *За Церквою* (с. Верхобуж, Зол.; с. Підбірці, Пуст.), *Під Церквою* (с. Рудники, Мик.). Низку мікротопонімів утворено лексико-семантичним способом. Так, мікротопоніми *Церковний Потік* (с. Лискова, Жид.), *Церковна Вулиця* (с. Голешів, Гор.) є результатом онімізації апелятива *церковний*, утвореного афіксальним способом (за допомогою суфікса -н) від іменника *церква* та назв відповідних географічних об’єктів. Цікавою з погляду історії мови є мікротопоназва *Церквяна? Гора?*, також утворена шляхом онімізації лексеми *церквяний* та географічного номена. Ця одиниця ілюструє одне із фонетичних явищ, характерних для багатьох сучасних південно-західних говірок української мови, а саме явище появи епентетичного [л] після губних звуків [11, с. 4].

Мікротопонім *Зацерковна Вулиця* (с. Верхня Білка, Пуст.) утворено префіксально-суфіксальним (конфіксальним) способом на основі приименникової конструкції *за церквою*. Ймовірно, спочатку існувала мікротопоназва-орієнтир *вулиця За Церквою*, яка згодом трансформувалася за допомогою афіксів в онім *Зацерковна Вулиця*.

Майже усі названі мікротопоніми є безпосередньо мотивованими лексемою *церква*, що позначає культову споруду християн, та вказують на розташування дрібних географічних об'єктів стосовно цієї споруди. В окремих випадках така номінація є умовною на сучасному етапі. Наприклад, мікротопоніми *За Цёрквою* (с. Верхобуж, Зол.) та *Церквяна́ Горá* (с. Верхобуж, Зол.) позначають частини географічного середовища, де раніше справді була церква, яка стала пріоритетною в просторовій орієнтації жителів села. Однак сьогодні орієнтира (церкви) як факту об'єктивної дійсності уже немає, проте він вербалізувався та зберігся у мікротопонімному просторі конкретного села. Це свідчить про відносну стійкість мікротопоназв та їхню часткову незалежність від історичних та географічних змін соціуму.

Лексема *церква* є домінантою для номінації релігійних споруд інших конфесій і релігій [8, с. 10]. Однак на позначення римо-католицького храму вживається лексема *костел* чи її варіант *костьол* [2, с. 458], запозичена з латинської мови через польське посередництво ще у давньоукраїнській мові. Н. Піддубна зазначає, що зараз це слово номінує саме польський римо-католицький храм, коли ж ідеться про католицькі храми в інших країнах, то найменування *костел* замінюється домінантою *церква* (пор. поширені в українській мові вислови *лютеранська церква* – про кірху, *єврейська церква* – про синагогу, *мусульманська церква* – про мечеть) [8, с. 10]. Значне поширення лексеми *костел* (*костьол*) як назви римо-католицької релігійної споруди засвідчує мікротопонімкон центральних та східних районів Львівської області, у яких під впливом Польщі розповсюдився католицизм як віровчення та віросповідання західної християнської церкви. Мікротопоназви, мотивовані лексемою *костел* (*костьол*), здебільшого номінують частини села, де розташований костел, і є онімами-орієнтирами: *Ко?ло Костéлу* (с. Родатичі, Гор.), *Кóло Костьóла* (с. Підгайчики, Зол.). Зауважимо, що мотивувальною базою останньої мікротопоназви є лексема *костел*, що номінує німецький римо-католицький храм. А це свідчить про традицію вживання цієї лексеми на позначення не лише польського римо-католицького храму, але й інших західноєвропейських храмів латинського обряду. Сьогодні значна кількість костелів на території України є зруйнованою, на їх місці часто будують православні чи греко-католицькі храми. Однак мікротопоніми, незважаючи на заміну реалій, досі зберігають у своїй основі лексему *костел* (*костьол*) і, таким чином, стають одним із найдостовірніших джерел, що свідчать про поширення певного віровчення на теренах української держави у різні історичні епохи.

Лексема *монастир* є мотивувальною базою для творення мікротопонімії у тих населених пунктах, де раніше існував монастир, тобто церква, будівлі

й територія, належні релігійній громаді ченців або черниць [2, с. 538]. Так, мікротопоназва *Монасти́р* іменує сіножаті, на місці яких був розташований монастир (с. Зозулі, Зол.; с. Рудники, Мик.). Цей онім утворено лексико-семантичним способом, тобто внаслідок зміни лексичного значення твірного слова *монастир*, що є запозиченням із середньогрецької мови та походить від $\mu\omicron\nu\alpha\zeta$ “самотність”, $\mu\acute{o}\nu\omicron\zeta$ “один”, “одинокий” [4, Т.ІІІ, с. 506]. Зауважимо, що іноді письмових згадок про існування монастиря у певних населених пунктах немає, і саме мікротопонімна та топонімна інформація стають основним джерелом визначення місця локалізації давнього монастиря та навіть його хронології [3, с. 35].

Досить рідкісними є мікротопоніми, мотивовані теонімами, тобто власними найменуваннями божеств. Один із них – *Бб́же* (поле) (с. Гуменець, Пуст.) – утворено шляхом онімізації апелятива *божий*, що є прикметником до лексеми *Бог*. Слово *Бог* номінує творця, що “створив світ і керує ним та вчинками людей” [2, с. 58], і є спорідненим із давньоіндійським *bhágah* „наділяючий, податель, пан, владика”, авестійським *baγa* “господь, бог”; можливо, через давнє значення “майно, їжа” пов’язане з українським словом *бог*, що означає “шлунок, їжа” [4, Т.І, с. 219]. Первісно слов’янське слово *бог* означало удачу, долю, щастя [6, Т.І, с. 576]. Таким чином, порівнявши лексему *бог* зі словом *збіжжя*, що має значення “рослини та зерно хлібних злаків”, а також “майно, речі (хатні, особисті); пожитки” [2, с. 348], можемо припустити, що мікротопонім *Бб́же* називає географічний об’єкт, який характеризується високою родючістю.

Проаналізований мікротопонімний матеріал свідчить про те, що назви дрібних географічних об’єктів, компонентами яких є релігійні лексеми, – невід’ємні елементи мовної картини світу українців і одні з найбільш чисельних мікротопонімних одиниць у системі української мови. Розгляд мікротопонімів, мотивованих релігійною лексикою, засвідчив, що ці одиниці є своєрідним лінгвальним моделюванням навколишнього середовища, засобом (часто єдиним) вербалізації та збереження у хронотопі інформації про минулі й сучасні історично-культурні реалії та події. Вони вказують на домінуючі структури у духовному та матеріальному житті суб’єкта номінації у процесі нескінченного глобального пізнання світу, адже мікротопонімний простір фіксує лише найбільш суттєві, пріоритетні фрагменти буття [7, с. 72], які двічі проходять через суспільну свідомість: спочатку вербалізуються у мові у формі апелятивів як репрезентатив певних фактів дійсності, а згодом стають елементами категорії пропріальності та набувають нових функцій.

Скорочення

Гор. – Городоцький район.
Жид. – Жидачівський район.
Зол. – Золочівський район.
Мик. – Миколаївський район.
Пер. – Перемишлянський район.
Пуст. – Пустомитівський район.
Стр. – Стрийський район.

Література

1. Бучко Д.Г. Кілька уваг про атрибути в складених ойконімах// Студії з ономастики та етимології. 2004/ Відп. ред. О.П. Карпенко. – К., 2004.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003.
3. Вуянко М. Топоніміка як джерело вивчення історичної топографії середньовічних монастирів та церков Прикарпаття // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис/ Редкол.: М. Кугутяк, Т. Галицька-Дідух, О. Жерноклеєв та ін. – Івано-Франківськ, 2004.
4. Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982-2003. – Т. 1-5.
5. Климкова Л. А. Нижегородская микропонимия в языковой картине мира: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – М., 2008.
6. Людство і віра: Навч.-метод. посіб.: У 3 т. / Уклад. Г. Щокін. – К., 2002. – Т. 1.
7. Мова і культура / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко та ін. – К., 1986.
8. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2000.
9. Суперанская А. В. Что такое топонимика?/ Отв. ред. Г.В. Степанов. – М., 1985.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: У 4 т. – М., 1964-1967-1971-1973.
11. Федак С.А. Українська літературна мова на Волині у XVIII ст. (фонетика та морфологія почаївських стародруків): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004.
12. Христианство: Энциклопедический словарь. – Т. 1 / Редкол.: С.С. Аверинцев, А.Н. Мешков, Ю.Н. Попов. – М., 1993.